

SUBJECTIVITY: การแสวงหาความรู้และความจริงในฐานะกระบวนทัศน์ และวิธีวิทยาในการวิจัยภาคสนาม*

SUBJECTIVITY: EPISTEMOLOGY, PARADIGM AND METHODOLOGY IN FIELD RESEARCH

เชิดชัย หมั่นภักดี

Cherdchai Muenphakdee.

ชลathiพย์ ชัยโคตร

Chalathip Chaiyakot

วิสิทธิ์ มะณี

Wisit Manee

มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี

Udon Thani Rajabhat University, Thailand.

E-mail: cherd99@hotmail.com

บทคัดย่อ

การแสวงหาความรู้และความจริงในฐานะกระบวนทัศน์และวิธีวิทยาในการวิจัยภาคสนามผ่านวิธีการศึกษาแบบ Subjectivity นี้ มีวัตถุประสงค์สำคัญคือเพื่อศึกษาพัฒนาการของแนวคิดและระเบียบวิธีการแสวงหาความรู้แบบปฏิฐานนิยมและธรรมชาตินิยม โดยเฉพาะการทำความเข้าใจกับแนวคิดการศึกษาแบบ subjectivity ที่ถูกพัฒนาและนำมาใช้กับการศึกษาในงานวิจัยภาคสนาม เพื่อทำความเข้าใจและอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมได้อย่างมีส่วนร่วม ทั้งนี้ เนื่องจากปรัชญาและกระบวนทัศน์การวิจัย ระหว่างแนวคิดปฏิฐานนิยมและแนวคิดธรรมชาตินิยมนั้น มีข้อโต้แย้งหรือมีวิวาทะกันมาอย่างยาวนาน เนื่องจากมีจุดยืนอยู่กันคนละฟากฟ้าของชุดความรู้ในการแสวงหาความรู้หรือความจริงทางสังคมศาสตร์ ในบทความชิ้นนี้ ต้องการนำเสนอให้เห็นพัฒนาการและฐานความรู้ของทั้งสองแนวคิดผ่านวิธีการศึกษาแบบ objective และ subjective อย่างไรก็ดีตาม เป้าหมายสำคัญของบทความชิ้นนี้ มุ่งต้องการที่จะนำเสนอแนวคิดการศึกษาแบบ subjectivity เพื่อแสดงให้เห็นว่า กระบวนทัศน์และวิธีวิทยาในการศึกษาโลกทางสังคมนั้นมีความซับซ้อน เกี่ยวโยงกันอย่างแยกไม่ออกระหว่างตัวผู้ศึกษากับโลกหรือสิ่งที่ศึกษา เนื่องจากสังคมมนุษย์มีความสลับซับซ้อนเกี่ยวโยงกันดังกล่าว พฤติกรรมหรือการ

* Received: 25 November 2022; Revised: 29 December 2022; Accepted: 30 December 2022

กระทำต่าง ๆ ล้วนมาจากแรงจูงใจ ค่านิยมและความเชื่อที่อยู่เบื้องหลัง ซึ่งก็จะแตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่มคนและสังคม ทำให้ความหมายของพฤติกรรมหรือการกระทำทางสังคมก็แตกต่างกันไปด้วย ดังนั้นเครื่องมือที่สำคัญของการศึกษาคือ การที่ผู้ศึกษาต้องเอาตัวเองเข้าไปเรียนรู้ปรากฏการณ์ต่าง ๆ อย่างใกล้ชิด เพื่อทำความเข้าใจและตีความปรากฏการณ์ทางสังคมออกมา

คำสำคัญ: Subjectivity, การวิจัยภาคสนาม

Abstract

Philosophy and research paradigms between positivism and naturalism had been arguments or quarrels for a long time because of their different stances of knowledge set in the pursuit of knowledge or truth in the social sciences. This article was compiled to presents the development and knowledge base of both concepts through the objective and subjective methods. However, the main object of this article aimed to present the concept of subjectivity method in order to demonstrate that the paradigm and methodology of studying the social world was complex and indistinguishable connection between the student himself and the world or the subjective itself. This was because of human society was a complex interconnectedness as mentioned. Their behaviors or actions were behind driven by motivation, values and beliefs which would be different for each group of people and society. This also brought about the different definition of social behavior or action. Therefore, an important tool of the study was the need for students to engage themselves closely with phenomena in order to understand and interpret social phenomena.

Keywords: Subjectivity, field research

บทนำ

เนื่องจากในการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมนั้น มีข้อถกเถียงกันมาอย่างยาวนานถึงวิธีการหรือเครื่องมือที่เหมาะสมในการศึกษาวิจัย เพราะโลกทางสังคมศาสตร์มีความสลับซับซ้อน ไม่หยุดนิ่ง หรือมีความเป็นพลวัตอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น ในบทความชิ้นนี้จึงต้องการศึกษาพัฒนาการของแนวคิดปฏิฐานนิยมและธรรมชาตินิยมผ่านวิธีการศึกษาแบบ Objectivity และ Subjectivity โดยทำความเข้าใจทั้งในด้านปรัชญาและวิธีวิทยา เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเป็นมา รวมถึงวิวาทะหรือข้อโต้แย้งของวิธีการศึกษาทั้งสองรูปแบบและสุดท้ายจะเน้นนำเสนอวิธีการศึกษาแบบ Subjectivity

Hammersley Martyn และ Paul Atkinson ได้แบ่งกระบวนทัศน์การวิจัยทางสังคมไว้อย่างกว้าง ๆ เป็น 2 กระบวนทัศน์ คือ ปฏิฐานนิยม (positivism) และธรรมชาตินิยม (naturalism) โดยให้คำอธิบายว่า ปฏิฐานนิยม คือ กระบวนทัศน์ที่ใช้ในการวิจัยเชิงปริมาณ เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ ซึ่งกระบวนทัศน์การวิจัยดังกล่าว มีฐานทางปรัชญาและวิธีวิทยาในการแสวงหาความรู้แบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งเชื่อว่า ความจริงเป็นสิ่งที่มียอยู่แล้วในธรรมชาติอย่างเป็นอิสระ อยู่ที่เราจะสามารถใช้เครื่องมือที่มีความเป็นกลางและมีประสิทธิภาพในการค้นหาให้พบหรือไม่ ซึ่งวิธีการในการหาความรู้ดังกล่าวอาจเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า objectivity ส่วนกระบวนทัศน์แบบธรรมชาตินิยม ปฏิเสธแนวคิดและวิธีการหาความรู้แบบวิธีแรก เพราะมองว่า ในโลกทางสังคมเราไม่สามารถทำความเข้าใจมนุษย์ได้เหมือนอย่างโลกทางวัตถุ เพราะสังคมมนุษย์มีความสลับซับซ้อน พฤติกรรมหรือการกระทำต่าง ๆ ล้วนมาจากแรงจูงใจ ค่านิยม และความเชื่อที่อยู่เบื้องหลัง ซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่มคนและสังคม ทำให้ความหมายแตกต่างกันไปตามแต่ละกลุ่มคนหรือสังคมที่สร้างขึ้นด้วย ดังนั้น วิธีการศึกษาหรือวิธีการสร้างความรู้ ผู้ศึกษาต้องเข้าไปมีส่วนร่วมกับกลุ่มคนที่ตนศึกษา เพื่อทำความเข้าใจและตีความความหมายผ่านการกระทำต่าง ๆ ซึ่งวิธีการดังกล่าวนี้ มีการพัฒนามาอย่างต่อเนื่องบนฐานของข้อโต้แย้งในด้านญาณวิทยาและวิธีวิทยาของการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วิทยา ซึ่งต่อมาอาจเรียกได้ว่า subjectivity และในความเป็นจริงแล้ว กระบวนทัศน์แบบปฏิฐานนิยมและธรรมชาตินิยม ก็มีพัฒนาการมาบนฐานของการโต้แย้งทั้งภายในตัวเองและระหว่างกันและกันอยู่ตลอด ซึ่งจะได้นำวิธีการทั้งสองแบบดังกล่าวมาพิจารณาเป็นลำดับต่อไป (Hammersley, Martyn and Paul Atkinson, 1991)

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการของแนวคิดและระเบียบวิธีการแสวงหาความรู้แบบปฏิฐานนิยมและธรรมชาตินิยม โดยเฉพาะการทำความเข้าใจกับแนวคิดการศึกษาแบบ subjectivity ที่ถูกพัฒนาและนำมาใช้กับการศึกษาในงานวิจัยภาคสนามเพื่อทำความเข้าใจและอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมได้อย่างมีส่วนร่วม

ขอบข่ายของการนำเสนอ โดยนำเสนอพัฒนาการของแนวคิดปฏิฐานนิยมและธรรมชาตินิยมผ่านวิธีการศึกษาแบบ Objectivity และ Subjectivity โดยทำความเข้าใจทั้งในด้านปรัชญาและวิธีวิทยา เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเป็นมา รวมถึงวิวาทะหรือข้อโต้แย้งของวิธีการศึกษาทั้งสองรูปแบบและสุดท้ายจะเน้นนำเสนอวิธีการศึกษาแบบ Subjectivity ซึ่งเป็นที่นิยมในการนำมาใช้กับการศึกษาภาคสนามในปัจจุบัน

จุดยืนที่แตกต่าง Objectivity VS Subjectivity

Objectivity กับกระบวนการวิจัย

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า objectivity ที่ใช้ในการวิจัยนั้น มีนัยที่สะท้อนถึงปรัชญาและวิธีวิทยาของการแสวงหาความรู้แบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งรู้จักกันในนามแนวคิดแบบปฏิฐานนิยม ดังนั้น ในหัวข้อนี้จะพิจารณาถึงความหมายทั้งในเชิงปรัชญาและวิธีวิทยาของการหาความรู้ในรูปแบบนี้

ในด้านปรัชญา มีประเด็นสำคัญที่ต้องทำความเข้าใจสองเรื่อง คือ ในด้านภววิทยา (ontology) และด้านญาณวิทยา (epistemology) ด้านภววิทยา คำถามที่สำคัญคือ อะไรคือความจริงหรือธรรมชาติของความจริงคืออะไร เพราะการยอมรับสถานะของความรู้หรือความจริงว่าคืออะไรหรือเป็นเช่นไร ย่อมมีผลต่อการค้นหาความจริงตามไปด้วย ซึ่งแนวคิดแบบปฏิฐานนิยมนั้น เชื่อว่าความจริง คือ สิ่งที่มีอยู่หรือดำรงอยู่อย่างเป็นอิสระหรือมีความเป็นภววิสัย (objective) (ชาย โพธิ์สิตา, 2554) ดังนั้น ความจริงจึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับสถานที่ เวลา และตัวผู้ศึกษา ทำให้บทบาทของผู้ศึกษาหรือนักวิจัยไม่จำเป็นต้องเข้าไปใกล้ชิดกับผู้ถูกศึกษา เพียงแต่ทำหน้าที่เฝ้ามองหรือบันทึกเหตุการณ์อยู่ห่าง ๆ ซึ่งบทบาทเช่นนี้ Rosaldo Renato เรียกว่า ผู้สังเกตการณ์แบบอยู่ห่าง (detached observer) ที่มีความเป็นกลาง (neutrality) และเที่ยงธรรม (impartiality) ซึ่งเป็นวิธีการศึกษาด้านมานุษยวิทยาในยุคคลาสสิก ที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดปฏิฐานนิยม (Rosaldo, Renato, 1993) เพราะด้วยวิธีการศึกษาเช่นนี้ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “การแยกตัวผู้ศึกษาออกจากสิ่งที่ศึกษาอย่างเด็ดขาดในแง่หนึ่ง สามารถทำให้สำนักประจักษ์นิยมกล่าวอ้างได้ว่า สามารถศึกษาปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ (หรืออย่างไม่มีอคติ, อย่างเป็นกลาง, อย่างภววิสัย หรือวัตถุวิสัย (objectivity))” (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2551) และในบทความเรื่อง “What is ethnography” Hammersley Martyn และ Paul Atkinson ได้สรุปลักษณะที่สำคัญของแนวคิดปฏิฐานนิยมไว้ 3 ประการ คือ

1) ยอมรับวิทยาศาสตร์กายภาพ (Physical science) ที่เน้นการทดลองสิ่งต่าง ๆ เพื่อหาความสัมพันธ์โดยมีวิธีการวัดค่าเชิงปริมาณ

2) การยอมรับกฎสากล (Universal laws) โดยมองว่า ปรัชญาการณ์ต่าง ๆ สามารถอธิบายได้ด้วยกฎทั่วไป มีวิธีการสร้างความรู้แบบอุปนัย (deductive) โดยทำการทดสอบสมมติฐานเดิมว่า เอาไปใช้กับที่อื่น ๆ ได้หรือไม่

3) การสังเกตอย่างเป็นกลาง (Neutral observation) โดยถือว่า การสังเกตเป็นเครื่องมือในการรายงานข้อเท็จจริงผ่านภาษา โดยไม่อาศัยการตีความ เพราะถือว่าการตีความเป็นการใช้ความรู้สึกเป็นเรื่องของอคติ (Hammersley, Martyn and Paul Atkinson, 1991)

ในด้านวิธีวิทยา เนื่องจากความเชื่อว่า ความรู้หรือความจริงดำรงอยู่อย่างเป็นอิสระดังกล่าวก่อให้เกิดบทบาทของนักวิจัยหรือความสัมพันธ์ระหว่างระหว่างนักวิจัยกับผู้ถูกศึกษาแยกขาดจากกันได้ ผู้ศึกษาเพียงแค่เฝ้าทำการสังเกต และทำการเก็บข้อมูลอย่างเป็นอิสระ และหาความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผลหรือตัวแปรต่าง ๆ ก็จะสามารถค้นพบความจริงได้ ดังนั้น วิธีการที่นักวิจัยใช้ในการศึกษาในด้านวิทยาศาสตร์ จึงปรากฏออกมาในการศึกษาผ่านห้องปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์ โดยพยายามควบคุมตัวแปรต่าง ๆ ให้ใกล้เคียงกับความเป็นธรรมชาติมากที่สุดตามความเชื่อของผู้วิจัยที่ยึดถือ และเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ต้องสามารถทำการชั่ง ตวง หรือวัดได้ในเชิงปริมาณอย่างชัดเจน ถึงจะมีความน่าเชื่อถือ ดังนั้น การที่ผู้วิจัยจะเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับวัตถุหรือกลุ่มคนที่ทำการศึกษา จะทำให้เกิดความรู้สึก อารมณ์ หรืออคติ ซึ่งจะมีผลต่อผลการศึกษาได้ วิธีการศึกษาและเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาจึงปฏิเสธความเป็นอัตวิสัย (subjectivity) และเมื่อนำวิธีการดังกล่าวมาใช้ในการศึกษาวิทยาศาสตร์ด้านสังคม จึงเน้นระยะห่างระหว่างตัวผู้ศึกษากับสิ่งที่ถูกศึกษา โดยใช้เครื่องมือที่มีความเป็นกลาง (objective) เช่น การใช้แบบสอบถาม เป็นต้น เพราะมองว่าแบบสอบถามจะช่วยลดอคติที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างนักวิจัยและผู้ถูกศึกษาลงได้ ดังจะเห็นได้จากวิธีการศึกษาในด้านวิทยาศาสตร์หรือแม้แต่ในด้านสังคมศาสตร์ก็ตาม ดังเช่นวิธีการศึกษาด้านชาติพันธุ์วิทยาในยุคแรก ๆ ในบทความเรื่อง A history of field methods ซึ่ง James Urry ได้พูดถึงวิธีการศึกษาด้านชาติพันธุ์วิทยา ซึ่งได้รับอิทธิพลจากแนวคิดปฏิฐานนิยม ที่พยายามนำแนวคิดวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ (natural science) มาใช้ในช่วงศตวรรษที่ 16-19 ในยุคการล่าอาณานิคมที่นักชาติพันธุ์วิทยาจากสหรัฐอเมริกาและยุโรปพยายามทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจำนวนมากจากวัฒนธรรมในดินแดนต่าง ๆ เพื่อทำความเข้าใจประวัติศาสตร์การก่อตัวของวัฒนธรรม การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อสร้างกฎ (law) ในการอธิบายวิวัฒนาการทางวัฒนธรรม โดยมีการแยกบทบาทกันอย่างชัดเจน ระหว่างผู้เก็บรวบรวมข้อมูล (collectors) กับนักวิจัยที่เป็นผู้เชี่ยวชาญ (expert) โดยใช้เครื่องมือคือแบบสอบถามหรือแนวคำถามที่นักวิจัยสร้างขึ้นและส่งไปให้ เช่น ในกรณีของ Spencer ศาสตราจารย์ด้านชีววิทยาและ Frazer ซึ่งเป็นผู้ช่วยในการศึกษาเกี่ยวกับชาวอะบอริจิน เป็นต้น ดังนั้น ในวิธีการศึกษาแบบ

ปฏิธานนิยม วิธีวิทยาที่ใช้ทั้งในด้านทฤษฎี ตัวผู้ศึกษา วิธีการเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล จึงให้ความสำคัญกับความเป็นกลาง (objectivity) คือ ปราศจากคุณค่า หรืออคติ จากตัวผู้ศึกษามากที่สุด เพื่อเข้าถึงความจริงมากที่สุดนั่นเอง (Urry, James, 1984)

Subjectivity กับกระบวนการทัศน์การวิจัย

ที่จริงแล้ว วิธีการวิจัยที่เรียกว่า subjectivity นั้น ยืนอยู่บนฐานของคู่ขัดแย้งกับวิธีการวิจัยที่เรียกว่า objectivity ที่พิจารณาไปก่อนหน้านี้แล้ว ซึ่งในทางปรัชญาทั้งในด้านภววิทยาและญาณวิทยานั้น มีความเชื่อในทางตรงกันข้ามว่า ความรู้ที่เป็นอยู่อย่างอิสระนั้นไม่มีอยู่จริง เพราะความรู้หรือความจริง เป็นเพียงสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นเท่านั้น และความจริงก็มีการแปรเปลี่ยนได้ขึ้นอยู่กับบริบทต่าง ๆ และตำแหน่งแห่งที่ของคนที่มอง ดังนั้น “บทบาทของนักวิจัยจึงไม่มีความเป็นกลางหรือเป็นผู้สร้างความจริงแท้ทางสังคม สิ่งที่จะเป็นไปได้ ก็เป็นแต่เพียงผู้สะท้อนเหตุการณ์หรือสังคมให้เห็นเท่านั้น” (รัตนา โตสกุล, 2555) ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีของ Schwandt (ชาย โพธิ์สิตา, 2554) ที่ว่า “ความจริงหรือข้อมูลที่นักวิจัยคิดว่า ตัวเองค้นพบและรวบรวมมานั้น แท้จริงเป็น “ภาพสร้าง” ของสิ่งที่ตนศึกษาทั้งนั้น คนที่สร้างก็คือนักวิจัยและคนที่เป็นแหล่งข้อมูลนั่นเอง ทั้งนี้ โดยผ่านกระบวนการทำงานภาคสนาม นักวิจัยไม่ได้ “ค้นพบ” ความจริง (ข้อมูล) แต่เขา “สร้างมันขึ้นมา” ดังนั้น ความรู้หรือความจริงในทัศนะของกระบวนการทัศน์แบบธรรมชาตินิยมหรือวิธีการแบบ subjectivity จึงเป็นเพียงสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น และความจริงหรือความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นมานั้น จะมีลักษณะเป็นเช่นไร ย่อมขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่สำคัญ 2 ประการ คือ 1) ภูมิหลังหรือพื้นฐานของผู้ศึกษา โดยเฉพาะกรอบแนวคิดทฤษฎีที่ผู้ศึกษาใช้มองปรากฏการณ์ต่าง ๆ ดังนั้น เหตุการณ์หรือความจริงที่ถูกมองจากกรอบความคิดหรือทัศนะที่ต่างกัน ย่อมได้รับผลลัพธ์ที่ต่างกันไปด้วย และ 2) ความจริงหรือความรู้ย่อมขึ้นอยู่กับบริบท ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม รวมถึงเวลาและสถานที่ด้วย ดังเช่นภาพพยนต์ที่โด่งดังที่สร้างจากนิยายของญี่ปุ่นเรื่อง ราโชมอน ที่พูดถึงการฆาตกรรมที่มีผู้เข้าไปเกี่ยวข้องหลายคน ซึ่งแต่ละคนต่างเล่าเรื่องที่ประสบมาไม่เหมือนกัน จนแยกไม่ออกว่าความจริงคืออะไร ทั้งนี้ เพราะแต่ละคนต่างก็เห็นและมองความจริงที่ปรากฏผ่านกาลและเทศะที่แตกต่างกันนั่นเอง ดังนั้น ความจริงจึงมิได้หลากหลายขึ้นอยู่กับบุคคลและบริบทด้านต่าง ๆ จึงมีลักษณะเป็นสัมพัทธนิยม (Relativism)

ในด้านบทบาทหรือความสัมพันธ์ระหว่างนักวิจัยกับผู้ที่ถูกศึกษา มองว่าเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากความรู้เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นดังกล่าว ดังนั้น จำเป็นที่ทั้งสองฝ่ายต้องเรียนรู้เบื้องหลังหรือคุณลักษณะของกันและกันอย่างชัดเจน เพื่อทำความเข้าใจหรือตีความหมายของสิ่งที่ปรากฏให้ชัดเจน

ในด้านวิธีวิทยา วิธีการเก็บข้อมูลที่ดีที่สุดคือ การที่ตัวนักวิจัยเองเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มคนที่ทำการศึกษาเพื่อเรียนรู้การกระทำทางสังคมและวัฒนธรรมในระดับปลึกย่อย เพื่อเข้าใจมุมมองและตีความปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในแบบฉบับของกลุ่มคนนั้น ๆ อย่างแท้จริง และเครื่องมือที่สำคัญในการศึกษา คือ วิธีการที่เรียกว่า การสังเกตแบบมีส่วนร่วมผ่านการศึกษากาสนาม ส่วนในประเด็นเรื่องอคติหรือค่านิยม ซึ่งกระบวนทัศน์แบบปฏิฐานนิยมไม่ยอมรับนั้น เนื่องจากแนวคิดแบบ subjectivity มองว่า ความจริงเป็นเพียงสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น มีความเป็นอัตวิสัยในตัวเองอยู่แล้ว จึงไม่มีความจำเป็นต้องจัดคุณค่าหรือค่านิยมออกไปแต่อย่างใด เพราะถึงอย่างไรนักวิจัยก็ไม่สามารถวางตัวเองได้อย่างเป็นกลางอยู่แล้ว ตั้งแต่ทฤษฎีการวิจัย เครื่องมือและวิธีการที่ใช้ รวมถึงบริบทด้านภูมิหลังของนักวิจัยเอง ดังนั้น สิ่งที่เป็นไปได้และเหมาะสมกว่าคือ การที่นักวิจัยยอมรับและตระหนักถึงค่านิยมหรืออคติดังกล่าวว่า มีอยู่จริงในกระบวนการวิจัยอย่างรู้เท่าทัน

จากวัตถวิสัยสู่อัตวิสัยในการวิจัยภาคสนาม

ที่จริงแล้ววิธีการศึกษาด้านมานุษยวิทยาในลักษณะที่เรียกว่า subjectivity นั้น พัฒนามาจากกระบวนทัศน์การศึกษาแบบธรรมชาตินิยม ซึ่งมีปัญหาในด้านการตีความ เพราะชีวิตทางสังคมหรือการกระทำทางสังคมนั้น มีความซับซ้อนและแตกต่างหลากหลายไปตามบริบท ยิ่งกว่านั้น ตัวตนของผู้วิจัยไม่ว่าจะเป็นด้านทัศนคติ การวางตัว วิธีการทำงานในสนาม หรือประเด็นในการทำวิจัย ซึ่งมีความละเอียดอ่อน ล้วนมีผลต่อกระบวนการวิจัยและผลการวิจัยทั้งนั้น ซึ่งไม่นับรวมถึงแนวคิดทฤษฎีที่นักวิจัยยึดถือเป็นกรอบในการศึกษา ดังนั้น ในกระบวนการผลิตหรือสร้างความจริงของนักมานุษยวิทยาผ่านงานเขียนที่เรียกว่า ชาติพันธุ์นิพนธ์ จึงถูกตั้งคำถามมากกว่า เป็นเพียงสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรม ที่ถูกสร้างขึ้นผ่านโวหารและรูปแบบทางวรรณศิลป์และความเป็นการเมืองหรือไม่ ในบทความเรื่อง “Partial Truths” James Clifford ได้ตั้งข้อสงสัยต่องานเขียนทางชาติพันธุ์นิพนธ์ที่นักวิจัยได้ใช้วิธีการภาคสนามหรือการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ซึ่งมีความเชื่อว่า มีความเป็นมาตรฐานทางวิชาการ มีระบบระเบียบที่ตรวจสอบได้ และเข้าถึงความจริงของกลุ่มที่ศึกษา และได้นำเสนอภาพแทนความจริงดังกล่าวอย่างเป็นธรรมชาติ ผ่านโวหารและวรรณศิลป์ ซึ่ง Clifford มองว่า ไม่แตกต่างจากนวนิยาย (Clifford, James, 1986) ดังนั้น เนื้อหาของงานเขียนจึงมีลักษณะเป็นเพียงเศษเสี้ยวของความจริง (partiality of truth) ในงานชาติพันธุ์วรรณนาแบบดั้งเดิม วิธีการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมนั้น ตัวตนของนักวิจัยถือเป็นเครื่องมือหรือศูนย์กลางของการศึกษาอย่างชัดเจน แต่ต้องถูกจัดวางให้มีระยะห่างจากสิ่งที่ศึกษา เพื่อสร้างความเป็นวัตถวิสัย ทำให้มองไม่เห็นความเชื่อมโยงระหว่างรูปแบบการเขียนของนักเขียนและความจริงที่ถูก

นำเสนอ และประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในสนามของนักมานุษยวิทยา จะได้รับการนำเสนอเฉพาะในส่วนวิธีการทำงานภาคสนามเท่านั้น แต่ประสบการณ์ที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นความเครียด ความรุนแรง ความล้มเหลว หรือความรู้สึกยินดีที่มากเกินไปจะถูกตัดออกจากการตีพิมพ์ ซึ่ง James Clifford ได้ยกตัวอย่างงานของนักมานุษยวิทยาจำนวนมาก เช่น งานของ Malinowski, Margaret Mead และ Raymond Firth เป็นต้น และยิ่งมีการตีพิมพ์บันทึกของ Malinowski (Wangle, John L, 1988) ที่เต็มไปด้วยถ้อยคำและความรู้สึกที่ดูถูกชาวพื้นเมืองและยกย่องวัฒนธรรมตนเอง ทำให้วิธีการและงานเขียนทางมานุษยวิทยาถูกตั้งคำถามถึงความน่าเชื่อถือและความเป็นวัตถุวิสัยของงานอย่างมาก แต่ต่อมาในช่วงทศวรรษ 1960 รูปแบบของการนำเสนอดังกล่าวเริ่มเปลี่ยนแปลง นักมานุษยวิทยาเริ่มจะเขียนประสบการณ์ของตัวเองในงานภาคสนาม เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงการปะทะประสานกันระหว่างความเป็นวัตถุวิสัยกับความเป็นอัตวิสัยมากยิ่งขึ้น

การสะท้อนตัวตน (self-reflexive) ของนักมานุษยวิทยาผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ ในงานภาคสนาม ถือเป็นพัฒนาการที่เกิดขึ้นจากกระบวนการทบทวนทศน์การวิจัยที่มีพื้นฐานมาจากแนวคิดปฏิฐานนิยมและธรรมชาตินิยม เพราะในการวิจัยภาคสนาม นักวิจัยหรือนักมานุษยวิทยาถือเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่ตนศึกษาด้วยเช่นกัน และด้วยการยอมรับเช่นนี้ เราจะสามารถสะท้อนประสบการณ์ออกมาในฐานะผู้ศึกษา เพื่อเติมเต็มหรือเข้าใจข้อมูลหรือวัฒนธรรมของคนในได้ดียิ่งขึ้นด้วย นอกจากการสะท้อนประสบการณ์ในงานภาคสนามแล้ว Reflexivity ยังหมายถึง การตระหนักถึงทฤษฎีและกระบวนการวิจัยที่เราใช้ในการศึกษาอีกด้วย เพราะทฤษฎีไม่ใช่สิ่งที่ตายตัวที่สามารถนำไปใช้อธิบายปรากฏการณ์หรือการกระทำทางสังคมได้ทุกที่ ทุกเวลา แต่ต้องมีการทดสอบ ปรับปรุงพัฒนาอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน

Subjectivity กับการศึกษาวิเคราะห์สังคม

ในการศึกษาสังคมหรือวัฒนธรรมนั้น วิธีการศึกษาทางมานุษยวิทยาแนวใหม่ที่ไม่ได้มองวัฒนธรรมในฐานะความจริงทางวัตถุวิสัย แต่มองวัฒนธรรมว่า เป็นระบบสัญลักษณ์ที่ซ่อนความหมายไว้ภายใน ที่ต้องทำความเข้าใจผ่านการตีความ นักคิดที่สำคัญนำโดย Clifford Geertz ซึ่งเขามองว่าวัฒนธรรมคือสัญลักษณ์ เช่นเดียวกับที่ Weber เชื่อว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่เกาะเกี่ยวอยู่ในข่ายใยของความหมายที่เขาถักทอขึ้น และวัฒนธรรมก็คือข่ายใยเหล่านี้ ดังนั้น Geertz จึงมองว่าการวิเคราะห์หรือทำความเข้าใจวัฒนธรรม จึงไม่ใช่การทดลองทางวิทยาศาสตร์เพื่อหากฎเกณฑ์อะไรบางอย่าง แต่เป็นการตีความเพื่อหาความหมาย ดังนั้น บทบาทของนักวิจัยจึงต้องเข้าไปมีส่วนร่วมกับกลุ่มคนที่ศึกษาและทำการศึกษผ่านการสังเกตและจดบันทึกอย่างละเอียด เพื่อจะเข้าใจหรือตีความการกระทำต่าง ๆ ได้

การกระพริบตาของคนหรือกลุ่มคนต่าง ๆ อาจมีความหมายที่ซ่อนนัยทางวัฒนธรรมที่รับรู้กันในวงใน เช่น การบอกใบ้สัญลักษณ์หรือความหมายบางอย่าง ไม่ใช่แค่ปฏิกริยาทางร่างกายแบบที่อ้อ ๆ เท่านั้น ผู้ที่สนใจแนวคิดนี้ สามารถอ่านบทความเรื่อง Thick Description: Toward and Interpretive Theory of Culture ประกอบได้ ซึ่งการมองวัฒนธรรมในฐานะของสัญลักษณ์ดังกล่าว มีความสำคัญอย่างน้อย 3 ประการด้วยกัน คือ

- 1) วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นและถูกสร้างใหม่อยู่ตลอดเวลา
- 2) วัฒนธรรมจึงไม่มีอำนาจหรือสถานะเช่นเดียวกับกฎที่สามารถอ้างอิงได้อย่างเป็นวัตถุวิสัย

และ

- 3) มนุษย์รับรู้ความหมายผ่านพฤติกรรมที่แสดงออก (Clifford, Geertz, 1973)

ดังนั้น วัฒนธรรมจะมีความหมายขึ้นมาได้ก็โดยผ่านการตีความ การตีความดังกล่าวจึงได้เปิดให้เห็นถึงความเป็นอัตวิสัยของการศึกษาด้วย

การนำวิธีการศึกษาแบบ subjectivity มาใช้ในการวิเคราะห์ทางสังคมนั้น ถูกทำให้ชัดเจนขึ้นผ่านงานของของ Rosaldo Renato ในเรื่องบทความเรื่อง Subjectivity in Social Analysis Rosaldo มองว่า วิธีการศึกษาแบบที่เน้นความเป็นกลางและเว้นระยะห่างระหว่างตัวผู้ศึกษากับสิ่งที่ศึกษานั้น อาจทำได้เพียงแค่เป็นรายงานเรื่องราวชีวิตประจำวันเท่านั้น และยืนยันว่า เป็นไปไม่ได้ที่จะแยกผู้ศึกษาออกจากสิ่งที่กำลังศึกษาได้ เพราะวัฒนธรรมหรือการกระทำทางสังคมล้วนถูกสร้างและจัดเรียงไว้ด้วยรูปแบบทางอำนาจชนิดใดชนิดหนึ่ง ดังนั้น นักวิจัยต้องศึกษาทั้งตัวผู้กระทำและตำแหน่งแห่งที่ที่เขายืนอยู่ด้วย (Rosaldo, Renato, 1993) ซึ่ง Rosaldo เห็นต่างจาก Weber ในประเด็นเรื่อง value-free inquiry เพราะคุณค่าหรืออารมณ์ความรู้สึกนั้น สามารถถูกใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาวิเคราะห์ได้เช่นกัน โดยเธอได้ยกตัวอย่างกรณีของ Geertz ที่ทำการศึกษาภาคสนามที่ชวา โดยมีผู้ช่วยเก็บข้อมูลเป็นชาวพื้นถิ่นที่เป็นนักเขียนนิยาย และได้ยืมเครื่องพิมพ์ดีดของ Geertz ไปแล้วไม่ได้นำมาคืน Geertz ได้ทวงเครื่องพิมพ์ดีดคืน ซึ่งเหตุการณ์ในครั้งนี้ได้สร้างความความขัดแย้งขึ้นระหว่างคนทั้งสอง โดยที่ Geertz ไม่คาดคิดมาก่อน ความขัดแย้งดังกล่าว สะท้อนถึงความสัมพันธ์ของการทำงานและความเป็นเพื่อน ซึ่งมีบริบทที่ต่างกันทางวัฒนธรรม ระหว่างนักวิจัยและผู้ถูกศึกษา (subject-object) การตระหนักในประสบการณ์ดังกล่าว ก็คือความเป็น subjectivity สามารถนำมาใช้วิเคราะห์เพื่อเผยให้เห็นถึงวัฒนธรรมทางสังคมได้เช่นกัน เช่นเดียวกับงานเขียนเรื่อง Never in Anger: Portrait of an Eskimo Family ของนักมานุษยวิทยาหญิงนามว่า Jean Briggs ที่เข้าไปศึกษาสังคมชาวเอสกิโม โดยมีความมุ่งมั่นตั้งใจเป็นอย่างสูง เธอได้ประสบกับปัญหาและความยากลำบากต่าง ๆ ในการอยู่อาศัยร่วมกับครอบครัวชาวเอสกิโม โดยเฉพาะสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน เธอต้องดิ้นรนต่อสู้

เพื่อเอาชีวิตให้รอดจากสภาพอากาศ อาหารการกินและโรคภัยไข้เจ็บ แต่เธอก็ได้รับการดูแลอย่างดีจากครอบครัวชาวเอสกิโมที่เธออาศัยอยู่ด้วย แต่เธอก็กลับต้องการความเป็นส่วนตัวในการใช้ชีวิต ซึ่งนั่นทำให้เธอเกิดความเครียด ความท้อแท้ ความโกรธและเกิดการประท้วงทางอารมณ์อยู่ตลอด ซึ่งแตกต่างจากชาวเอสกิโมที่เป็นผู้ควบคุมอารมณ์ได้ดี นั่นทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างเธอกับชาวเอสกิโมมีปัญหา เธอพอใจที่จะไปอาศัยอยู่ในพื้นที่ส่วนตัวของเธอเอง Briggs ได้ถ่ายทอดประสบการณ์ด้านต่าง ๆ ของเธออย่างน่าตกใจและน่าสมเพชเวทนา เธอได้บรรยายให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างนักมานุษยวิทยากับผู้ให้ข้อมูลที่ปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา เพราะความขัดแย้งทางด้านอารมณ์และวัฒนธรรมที่แตกต่างของแต่ละฝ่าย งานภาคสนามของ Briggs เป็นการสะท้อนถึงตัวตนของนักวิจัยอย่างชัดเจน โดยไม่ปิดบังอำพราง และเธอได้ใช้ความเป็นอัตวิสัยระหว่าง subject กับ object ที่เกิดขึ้นในฐานะวิธีการแบบหนึ่งเพื่อทำความเข้าใจชีวิตทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวเอสกิโม และที่สำคัญเธอได้ทำความเข้าใจตัวเองอย่างชัดเจนจากปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างตัวเองกับสังคมที่เธอศึกษา (Rosaldo, Renato, 1993)

สังเคราะห์ผลการศึกษาโดยภาพรวม

Objectivity ----> เน้นศึกษาโลกทางวัตถุ โดยมีความเชื่อพื้นฐานว่าความจริง คือ สิ่งที่มีอยู่หรือดำรงอยู่อย่างเป็นอิสระหรือมีความเป็นภาววิสัย (objective) ทำให้บทบาทของผู้ศึกษาหรือนักวิจัยไม่จำเป็นต้องเข้าไปใกล้ชิดกับผู้ถูกศึกษา เพียงแต่ทำหน้าที่เฝ้ามองหรือบันทึกเหตุการณ์อยู่ห่าง ๆ ผ่านเครื่องมือหรือวิธีการที่มีความเป็นกลาง (neutrality) และเที่ยงธรรม (impartiality)

Subjectivity ----> เน้นศึกษาโลกทางสังคม โดยมีความเชื่อพื้นฐานว่าความรู้ที่เป็นอยู่อย่างอิสระนั้นไม่มีอยู่จริง เพราะความรู้หรือความจริงเป็นเพียงสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น และความจริงก็มีการแปรเปลี่ยนได้ขึ้นอยู่กับบริบทต่าง ๆ และตำแหน่งแห่งที่ของคนที่มอง ดังนั้น บทบาทของนักวิจัยจึงไม่มีความเป็นกลางหรือเป็นผู้สร้างความจริงแท้ทางสังคม เป็นแต่เพียงผู้สะท้อนเหตุการณ์หรือสังคมให้เห็นเท่านั้น

สรุป

Subjectivity ในการวิจัยภาคสนาม เป็นกระบวนการทัศนในการทำวิจัยซึ่งอยู่ตรงข้ามกับ objectivity หรือกระบวนการทัศนแบบปฏิฐานนิยม ซึ่งเชื่อว่า ความเป็นจริงหรือความรู้ดำรงอยู่อย่างเป็นอิสระ นักวิจัยเป็นเพียงผู้สังเกตหรือค้นหาโดยใช้วิธีการหรือเครื่องมือที่มีความเป็นกลาง และต้องมีระยะห่างเพื่อหลีกเลี่ยงจากคุณค่าหรืออคติ ซึ่งเป็นกระบวนการทัศนการวิจัยในด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติที่มี

อิทธิพลและครอบงำกระบวนการศึกษาในด้านสังคมมาอย่างยาวนาน แต่กระบวนการทัศน์การวิจัยแบบ subjectivity ปฏิเสธปรัชญาและวิธีวิทยาดังกล่าวข้างต้นอย่างชัดเจน เพราะเชื่อว่า ในการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจโลกทางสังคมหรือสังคมมนุษย์ เนื่องจากผู้ศึกษาเองก็เป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่ตนเองศึกษา อยู่ด้วยในขณะเดียวกัน ดังนั้น ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างผู้ศึกษากับสิ่งที่ศึกษานั้นแหละคือความเป็นจริงที่แท้จริง เพราะความจริงเป็นเพียงสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นผ่านเงื่อนไขและบริบทต่าง ๆ ดังนั้น กระบวนการวิจัยภาคสนาม จึงเป็นกระบวนการศึกษาเพื่อเข้าใจตัวเองและสังคมที่ศึกษาไปพร้อม ๆ กัน

เอกสารอ้างอิง

- ชาย โพธิ์สีดา. (2554). *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ*. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2551). *ภาษากับการเมือง/ความเป็นการเมือง*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- รัตน์า โตสกุล. (2555). *เอกสารรวบรวมคำบรรยายรายวิชา การวิจัยภาคสนาม ปรัชญาชุมชนปฏิบัติการ*. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- Clifford, Geertz. (1973). *Thick Description: Toward and Interpretive Theory of Culture.*” *In The Interpretation of Cultures*. New York : Basic Books.
- Clifford, James. (1986). *Partial Truths*” *In Writing Culture : The Poetics and Politics of Ethnography*. James Clifford and George Marcus : University of California Press.
- Hammersley, Martyn and Paul Atkinson. (1991). *“What is ethnography” in Ethnography: Principle in Practice*. London & New York : Routledge.
- Rosaldo, Renato. (1993). *subjectivity in Social Analysis*” *In Culture and Truth*. The Remaking of Social Analysis : Beacon Press.
- Urry, James. (1984). *A history of field methods*” *In Ethnographic Research : A Guide to General Conduct*. R.F. Ellen.
- Wangle, John L. (1988). *Trauma in the field: reflections on Malinowski fieldwork.*” *Ethnographers in the Field*. Alabama : The University of Alabama Press.